

Ľudácka prevýchova

Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej *Cela* č. 20

Marína Zavacká

416

OSVEDČENIE

Podpísana *Mária Janšáková* na čestné slovo
prahlasujem, že do jedného roku sa do verejného života miešať
nebudem, žiadnej politickej schôdzky sa nesúčastním, do novín
písať nebudem, väčším spoločnostiam sa vyhnem a budem sa zdržo-
vať zbytočného kritizovania činnosti verejných činiteľov, ba
naopak svojich spolubčanov upozorním k poslušnosti a k trpez-
livosti.

Beriem na vedomie, že som len podmienočne prepustený zo
Zaisťovacieho tabora a že budem tam nazpät' dopravený, keď by
moje chovanie zavdalo príčinu k pohoršeniu, alebo k znekludňo-
vaniu pomerov.

V Ilave, dňa ..... 19...

Zaväze prehlásujem .....
že preruším všetky styky so mojimi
byvšími priateľkami a že nebudem
stáť do verejnej mišlosti
(kaviarne) menovať tam koh by sa
mne mohlo nachádzať pre čuť toť
alebo mišnosť nachádzať styky s
mojimi byvšími kamarátkami
v Ilave 29 októbra 1939. Mária Janšáková

Ľudácka prevýchova

Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej *Cela č. 20*

Marína Zavacká

- 3 Úvod
- 5 Mária Janšáková a jej rodina
- 12 Začiatky ľudáckeho štátu
- 32 Koncentračný tábor Ilava
- 68 Život po prepustení
- 74 Spomienky väzenky ako prameň

Cela č. 20

- 84 Na modrom Dunaji
- 114 V romantickom Považí

-
- 183 Pramene a literatúra
  - 187 Menný register
  - 190 Príloha
  - 191 Summary

Artforum

Kniha, ktorú držíte v rukách, vyšla aj vďaka
nášmu spojeniu s 582 s.r.o.

582_{s.r.o.}

Marína Zavacká

Ludácka prevýchova

Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej *Cela č. 20*

Text © Marína Zavacká, 2018

Cela č. 20 © Mária Janšáková, dedičia, 2018

Design & Layout © Peter Gála, 2018

Slovak edition © Artforum, 2018

— Úvod

Mária Janšáková mala z ľudáckeho hľadiska priam vzorový životopis. Bola Slovenka, katolíčka, starostlivá matka využívajúca svoje nadpriemerné vzdelanie v prvom rade na podporu manželovej pracovnej kariéry a pri sociálnej aj osvetovej činnosti. Na jeseň roku 1939 sa ocitla na samotke v Ilave ako politická väzenka. Na slamníku priamo na hlinenej dlážke, zbavená svojich práv bez súdu, bez možnosti obhajoby.

Dôvod jej zaistenia nepoznal ani sám policajný vyšetrovateľ. Odporučil jej len „niečo priznať“, aby mala nižší trest. Najpravdepodobnejším motívom bola snaha vydierať týmto spôsobom jej manžela – vysokopostaveného úradníka na ministerstve dopravy a verejných prác – podozrivého z podpory československého odboja, a prinútiť ho tak k lojalite.

Keď ju po takmer dvoch mesiacoch pustili zúboženú domov na „amnestiu“, nesmela sa s nikým stýkať, s nikým rozprávať. Len dusiť všetky tie strašné zážitky v sebe, inak jej hrozil okamžitý návrat do väzenia. Dnes už nevieme, či išlo o spontánny nápad, alebo radu osvieteného lekára, no rozhodla sa z prežitej traumy aspoň v súkromí „vypísať“. Vznikol tak vyše osemdesiatstranový text, v ktorom podáva svedectvo o vlastných zážitkoch z dvoch mesiacov roku 1939. V dodatočne písaných spomienkach zvyknú neskoršie udalosti, napríklad

deportácie židov do vyhladzovacích táborov alebo teror po potlačení povstania, vzhľadom na svoju brutalitu zatiaľ považované za zločiny ľudáckeho režimu z jeho počiatkových období. Text Márie Janšákovej je mimoriadne cenný práve tým, že doň spätne nezanášala svoje neskoršie dojmy. A hoci nemala ambíciu politických analýz, svojimi presnými postrehmi v konkrétnych detailoch zachytáva totalitný charakter nastupujúcej moci.

Na výslednej kvalite spomienkového rukopisu sa odrazili tie z jej povahových čŕt, ktoré jej ako väzenke pomohli nezlomiť sa a nezošalieť. Pozorovací talent, schopnosť odpútať sa od tlaku prostredia a sústrediť sa na myšlienku, hlboký ľudský záujem o osudy blížnych – spoluväzeniek a spoluväzňov –, aj zmysel pre krehký subverzívny humor, ktorým sa snažila vzdorovať otupeniu a zúfalstvu.

Svedectvo Márie Janšákovej bolo po prvý raz publikované roku 1946 pod názvom *Cela číslo 20*. Vzhľadom na to, že bola „nepriateľským živlom“ aj pre komunistický režim, jej kniha bola vytlačaná do zabudnutia a ďalšieho vydania sa dočkala až teraz, po sedemdesiatich rokoch.

↓ Mária Janšáková (1. zľava)
ako dobrovoľná ošetrovatelka
Červeného kríža v kláštore
milosrdných bratov v Skalici
v r. 1916/1917. SNK-LA

↑ Mária Janšáková. Súkromný archív rodiny.

2

— Mária Janšáková a jej rodina

Mária Janšáková, rodená Weberová, sa narodila 4. apríla 1893 v obci Dojč v senickom okrese, v rímskokatolíckej rodine lesníka Jindricha Webera a Ernestíny Weidemannovej. Neskôr rodina žila pri Bytči, kde otec pracoval ako správca lesov kniežaťa von Hohenlohe. Rovnakému povolaniu sa venoval aj Máriin starší brat Karol. Tretím dieťaťom v rodine bola najmladšia sestra Eva.

O Máriiných detských a dievčenských rokoch sa mnoho informácií nezachovalo. Skutočnosť, že pokračovala vo vzdelávaní až k maturite, svedčí o tom, že vyrástla v mimoriadne osvietenej rodine. V tých časoch nebývalo na Slovensku zvykom podporovať na ceste za vyšším vzdelaním ani synov, nieto ešte dcéry. Počas prvej svetovej vojny pôsobila ako dobrovoľná sestra Červeného kríža v skalickej nemocnici a dočasne nastúpila aj na uprázdnené učiteľské miesto v ľudovej škole.¹ V rodinnej tradícii sa z tohto obdobia zachovalo rozprávanie o úspešnom balansovaní medzi každodenným vyučovaním v slovenčine a návštevami štátneho, teda „maďarského“ inšpektora. Plynule ovládala aj francúzštinu a nemčinu.

S príbuznými a známymi na Záhori udržovala rodina Weberovcov čulé styky. Pri jednej z návštev v rodine významného národovca Pavla Blaha² v Skalici sa Mária Weberová zoznámila so svojim budúcim manželom

1 Rozhovor s Mgr. Evou Janšákovou, nevestou Márie Janšákovvej, 30. 3. 2016.

2 MUDr. Pavel Blaho (1867–1927), lekár, publicista, politik, poslanec uhorského snemu a neskôr Národného zhromaždenia, významný organizátor slovenského kultúrneho a hospodárskeho života. Jeho synmi boli operný spevák a zberateľ ľudových piesní Janko Blaho (1901–1981) a Pavol Blaho (1903–1987), spoluorganizátor odboja, po roku 1948 v emigrácii, člen Rady slobodného Československa. JANŠÁK, Š. 1947. *Život Dr. Pavla Blahu: Slovenské národné hnutie na prahu XX. storočia*. I., II.

↑ S manželom Štefanom Janšákom. SNK-LA

3 BARTLOVÁ, A. Doslov. In: JANŠÁK, Š. 2006. *Vstup Slovákov medzi slobodné národy. (Ako sa zrodila prvá republika.)* Fakta, spomienky a úvahy o prevratových rokoch 1918–1920, s. 192.

4 JANŠÁKOVÁ, M. 1946. *Cela* č. 20, s. 95. (Uvedené čísla strán odkazujú na túto reedíciu *Cely* č. 20.)

5 Po reorganizácii štátnej správy roku 1923 sa stal referát súčasťou slovenskej expozitúry Ministerstva verejných prác a po zavedení krajinského zriadenia bol súčasťou Krajinského úradu. In: KRAJČOVIČOVÁ, N. Štefan Janšák. Hviezda inžinierov. In: KRAJČOVIČOVÁ, N. – MICHÁLEK, S. a kol. 2003. *Do pamäti národa*, s. 256 – 257.

Štefanom Janšákom. Ich prvý syn Pavol zomrel v detstvom veku. Druhorodený Fedor (1923 – 2007) mal v čase zaistenia svojej mamy v Ilave šesťnásť rokov.

Štefan Janšák (1886 Osuské – 1972 Bratislava) bol výnimočnou osobnosťou slovenského vedeckého a kultúrneho života. Pochádzal zo slabých sociálnych pomerov, no svojím nadaním a študijným nasadením si pre svoje vzdelávanie dokázal získať podporu rodákov, a to dokonca naprieč konfesijnou hranicou.⁵ Na reálne gymnázium v Hodoníne odporučil Janšáka vtedy už známy národovec, advokát JUDr. Štefan Fajnor, ktorý mu sprostredkoval aj svoje kontakty pre získanie ďalšej finančnej podpory. Počas hodonínskych štúdií začal Štefan Janšák spolupracovať s MUDr. Pavlom Blahom, ktorý patril k zakladateľom agrárneho hnutia na Slovensku. V tomto období aj sám Janšák získal osobnú skúsenosť politického väzňa – za sériu novinových článkov o tragédii v Černovej si odsedel v uhorských väznicach celkovo osem mesiacov.⁴

V štúdiu pokračoval na Vysokej škole technickej v Brne, kde sa popri staviteľstve venoval aj odboru národohospodárstva. Po promócií roku 1914 postupne pracoval u staviteľa Milana Michala Harminca, potom sa vrátil na školu ako asistent a po vzniku novej republiky viedol referát verejných prác na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. Do kompetencie tohto pracoviska patrila výstavba nových škôl, úradov, nemocníc, bytov pre štátnych zamestnancov, cestné, mostné a vodné stavby, rozvoj elektrifikačnej sústavy atď.⁵ Dalo by sa povedať, že dvadsať rokov svojho života doslova venoval „budovaniu republiky“.

Stavbársku kvalifikáciu Štefan Janšák zužitkoval aj pri svojej celoživotnej záľube – archeológii. Oprávnené sa považuje za jedného zo zakladateľov tohto odboru na Slovensku. Už v roku 1928 sa mu podarilo odkryť

↑ V spoločnosti neľudáckej katolíckej inteligencie, 1936. Kornélia Okániková (sestra kňaza a agrárneho politika Ľudevíta Okánika), Vladimír Blaho, Ing. Ambróz Vanek (kolega Š. Janšáka) a pedagóg a kňaz Jozef Rozim. SNK-LA

keltské opevnené sídlisko na vrchu Pohanská nad Plaveckým Podhradím.

Roku 1919 sa Štefan Janšák stal členom československej diplomatickej delegácie v Paríži, poverenej rokováním o hraniciach novovzniknutého Československa. Aj jeho expertná činnosť napomohla dosiahnuť ich definitívne uznanie v júni 1920 v Trianone. Neskôr pôsobil aj v ďalších komisiách pre prípravu medzinárodných hospodárskych zmlúv a v rokoch 1938–1939 riadil činnosť delimitačnej komisie medzi Slovenskom a Maďarskom.

Venoval sa i množstvu spolkových aktivít. Predsedal Spolku československých inžinierov na Slovensku a bol popredným predstaviteľom Obchodnej a priemyselnej komory či Zväzu slovenských priemyselníkov. Verejnú osvetovú činnosť podporoval ako činovník Masarykovej akadémie práce.

Vďaka diplomatickému nadaniu a vynikajúcej znalosti francúzštiny viedol v tridsiatych rokoch spoločnosť Alliance Française v Bratislave. S manželkou sa ako hostitelia priateľsky stretávali takmer so všetkými

↑ S manželom a priateľmi
v Luhačoviciach, 1923. SNK-LA

➤ S francúzskym geológom
Pierrom Deffontainesom a i. na
Myjave, jún 1929. SNK-LA

6 Jean Verdier (1864 – 1940), kardinál rímskokatolíckej cirkvi, odporca fašizmu, v rokoch 1929 – 1940 slúžil ako parížsky arcibiskup. V lete 1935 sa ako pápežský legát zúčastnil Prvého celoštátneho zjazdu katolíkov Československej republiky a v rámci programu navštívil aj Bratislavu, Piešťany a Nitrú. Ferdinand Foch (1851 – 1929), francúzsky maršal, hrdina prvej svetovej vojny a jedna z hlavných postáv následných parížskych mierových rokovaní.

7 Rudolf Viest (1890 – 1945), československý a slovenský generál, veliteľ povstaleckej armády v Slovenskom národnom povstaní.

8 ŠIMUNIČ, P. Slovenská armáda a začiatky vojenského odboja (marec – august 1939). In: CHYTKA, S. (ed.). 2000. *Ružomberská vzbura*, s. 29.

9 JABLONICKÝ, J. 2009. *Z ilegality do povstania*, s. 14.

oficiálnymi hosťami z Francúzska. V mene slovenského obyvateľstva tu osobne vítal napríklad kardinála Verdiera či maršala Focha.⁶ Po komunistickom prevrate sa pokúsil zachrániť aspoň knižnicu Alliance Française, kým ju ako „závadnú“ nezhabala Štátna bezpečnosť a neodviezla rovno z jeho domu.

Práve kontakty s Francúzmi začali byť v septembri 1939 „neúnosné“, pretože Francúzsko, ako centrum politickej emigrácie z ČSR, sa po vypuknutí druhej svetovej vojny stalo vojenským nepriateľom. Problematickí boli i viacerí domáci priatelia manželov Janšákovcov. Blízky im bol napríklad generál Rudolf Viest,⁷ ktorý stál krátko po rozbití Československa pri zrode prvej domácej odbojovej organizácie proti nacizmu Obrana národa.⁸ Jej cieľom bola v tom čase najmä spravodajská činnosť a pomoc prenasledovaným z Protektorátu. Tí sa cez Slovensko ilegálne dopravovali do Maďarska a ďalej do Juhoslávie. Odtiaľ sa snažili pokračovať do Francúzska a Veľkej Británie, kde sa pridávali k československému zahraničnému odboju. Keď sa rozhodol pre odchod aj sám Rudolf Viest, podarilo sa mu dostať za hranice štátu legálne, v rámci služobnej cesty.⁹ „V auguste 1939 bol v Budapešti ako člen delimitačnej komisie vedenej Ing. Janšákom. Generál Viest zo zasadnutia

→ Členky bratislavskej Živeny na exkurzii v Štátnej hospodárskej škole vo vtedajšom Eberharde, dnes SOŠ záhradnícka Gustáva Čejku v Malinove, jún 1925. SNK-LA

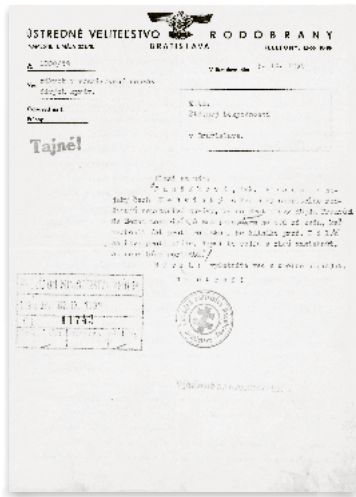
10 GÁL-PODĎUMBIERSKY, J. 1947. *Z kalicha utrpenia*, s. 149.

11 Podobné prípady zabezpečovania lojality osôb vo vysokých funkciách prostredníctvom neustáleho uviedomovania si vlastnej osobnej a politickej zraniteľnosti na príklade osudu najbližších príbuzných poznáme i zo stalinského Sovietskeho zväzu. Napríklad manželka jedného zo Stalinových najbližších podriadených, Alexandra Poskrebyševa, ktorý v rokoch 1930 – 1952 viedol tzv. Zvláštne (tajné) oddelenie Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, bola zatknutá a neskôr zastrelená, pretože bola príbuznou Trockého nevesty. Väzenkou v Gulagu bola i Polina Žemčužina, manželka stalinského ministra zahraničia Viačeslava Molotova. MEDVEDEV, R. a Ž. 2006. *Neznámy Stalin*, s. 74 a 41.

tejto komisie nevrátil sa do Bratislavy, ale s vedomím a finančnou podporou Ing. Janšáka odišiel do Bukurešti, odtiaľ do Paríža a po kapitulácii Francúzska do Londýna.¹⁰

Motív rozhodnutia ponechať vysokého úradníka ministerstva dopravy a verejných prác Janšáka na slobode a namiesto neho internovať v koncentračnom tábore jeho manželku nie je úplne jasný. Spoluväzni aj rodina sa zhodujú na verzii, že išlo o zámer vyhnúť sa verejnému škandálu, ktorý by uväznenie tak vysoko postaveného úradníka s národoveckou minulosťou nevyhnutne vyvolalo. Tým hlavným dôvodom, pre ktorý sa v tábore neocitol on sám, bola zrejme snaha nového režimu zabezpečiť si neprerušovaný pracovný výkon ťažko nahraditeľného odborníka, hoci aj pomocou zastrašovania a vydierania.¹¹

Oficiálnym dôvodom zaistenia pani Janšákovej bolo udanie, že sa v kaviarni na stretnutí dámskej spoločnosti členiek Živeny vyjadrovala „proti vláde“, čo neušlo

↑ Príkaz vyšetriť udanie voči M. Janšákovvej a spol. SNA, f. 209, k. 716, a. j. 36.

12 Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) 209, kartón (k.) 716, archívna jednotka (a. j.) 36.

13 JANŠÁKOVÁ, M. *Cela* č. 20, s. 93.

pozornosti prítomného agenta tajnej polície. Verzia obvinenia, ktoré na políciu prišlo z Ústredného veliteľstva Rodobrany, je však dosť zmätočná. Mala sa vraj spolu s dvoma jej neznámymi mužmi vyjadriť, že „do Bratislavy dôjdu Francúzi, že Nemci postreľajú Bratislavčanov na stá od radu, keď nechceli ísť proti Poliakom“.¹² Ako sama uvádza v pamätiach, tvrdenie bolo vcelku ľahko vyvrátiteľné už preto, že podľa oficiálnej nemeckej verzie bolo mesto Bratislava väčšinovo nemecké.¹³ Na zbavenie slobody však stačilo. Najprv ju od 10. septembra do 4. októbra 1939 držali v cele Policajného riaditeľstva v Bratislave a potom až do 29. októbra v „zaistovacom tábore“ v Ilave.

Menovaná súc s predmetom vypočúvania oboznámená a napomenutá, aby hovorila pravdu, vypovedá:

Nie som si vedomá toho, že by som pri bežných rozhovoroch s mojimi známymi v kaviarni, alebo na ulici, bola rozprávala niečo takého, čo by vzbudzovalo dojem šírenia nepravdivých správ, lebo nakoľko som sa s niekým o terajších pomeroch rozprávala, mimo obvyklých poznámok, som nič iného nehovorila.

Keď som sa v poslednom čase s niekým stýkala, boli to najviac členky spolku „Živena“, s ktorými som sa schádzavala v ružovom salóne v kaviarni Carlton raz za mesiac, alebo šesť týždňov, podľa toho, ako mi to dovoľoval čas.

Predmetom rozhovorov na týchto schôdkach boli a sú jednak otázky čiste spolkového rázu, ďalej otázky súvisiace s vedením domácnosti, najnovšie novinky dámskej módy, ručné práce, literatúra.

O politických veciach sme sa medzi sebou rozprávaly len toľko, koľko niektorá z nás vedela, či už z novín, rozhlasu alebo čo počula, o čom sa všeobecne rozprávalo, a toto sme podrobili akejsi bežnej kritike, čiste len bežnými poznámkami.

Nikdy sme sa a nikdy sa nerozprávame o slovenských vládných činiteľoch, o ich činnosti, o tom, ako vyzerá terajšia situácia politická, či sa obráti v náš prospech alebo neprospech.

Neviem a môžem na svoju česť prehlásiť, že som nikdy nerozširovala nepravdivé zprávy, ktoré sú mne pripisované. Mám ten dojem,

že to niekto na mňa urobil z osobnej nenávisti už voči mne, alebo voči môjmu manželovi. Nikdy by som si niečo podobného, z čoho som obvinená, netrúfala, ako dobrá Slovenka, ktorá som za slovenskú vec už pracovala pred prevratom v roku 1918 a ktorej manžel bol pre články za Černovú zatvorený osem mesiacov v Bratislave, urobiť, lebo je nemysliteľná vec, aby som v slobodnom Slovenskom štáte pre také niečo dostala sa do konfliktu so zákonom.

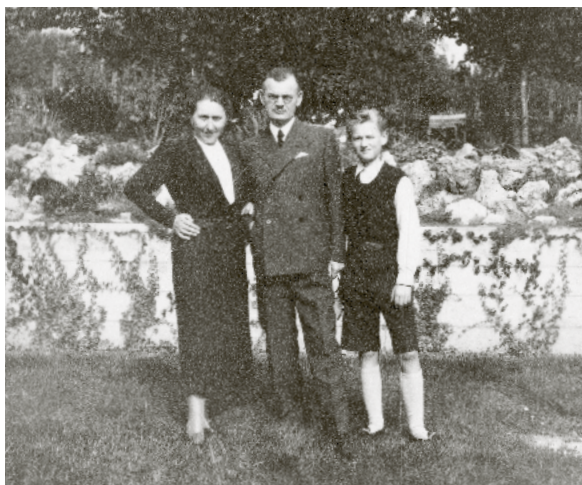
Jedine snáď, čo som kritizovala, bolo to, že v Bratislave bola usporiadaná protibolševická výstava, na ktorú zvali ľudí z celého Slovenska, keď za krátky čas nato, bol uzavretý pakt Nemecka so sovietskym Ruskom o neútočení.

V tejto veci cítim sa skutočne nevinnou a neviem, kto na mňa mohol urobiť oznámenie, ako by som ja medzi známymi šírila nepravdivé zprávy.

Viacje k uvedenému nemám čo podotknúť. Po prečítaní skončené, schválené a podpísané.¹⁴

14 Zápisnica spísaná na prezídiu Policajného riaditeľstva v Bratislave 11. 9. 1939. s Máriou Janšákovou. SNA, f. 209, k. 716, a. j. 36.

Štefanovi Janšákovi nezostávalo nič iné, iba poslúchať, žiadať, doprosovať sa. Nielen aby jeho manželku pustili, ale tiež, aby jej chorej v samoväzbe vo vlhkej kobke s plesnivými stenami povolili aspoň vitamíny či teplejšiu prikrývku. Penicilín v tom čase ešte nebol k dispozícii a pre organizmus preto mohol byť smrteľný každý zápal pľúc.

→ S manželom a synom, september 1937. SNK-LA

↑ Zasadanie Snemu Slovenskej krajiny (tzv. autonómny snem), 18. 1. 1939. SNA-STK

3

— Začiatky ľudáckeho štátu

Nemožno povedať, že by svojvoľné zásahy štátnych aj stranických orgánov voči politickým oponentom vrátane ich „preventívneho“ zatýkania boli pre občanov slovenského štátu na jeseň 1939 ničím nečakaným. Už takmer rok predtým sa autonómna vláda zriekla demokratických princípov a naviedla krajinu na dráhu smerujúcu k úplnému ovládnutiu verejného života a do veľkej miery i súkromia obyvateľstva. Táto politika výrazne ovplyvňovala neoficiálny verejný diskurz, a keďže práve kritické vyjadrenia proti režimovej politike mali byť dôvodom internácie pani Janšákovej, je na mieste načrtnúť aspoň niektoré z oblastí, kde nové smerovanie politiky narážalo na verejný nesúhlas.¹

¹ Pre komplexnejší pohľad na dejiny slovenského štátu pozri FIAMO VÁ, M. – HLAVINKA, J. – SCHVARC, M. 2014. *Slovenský štát 1939 – 1945: predstavy a realita*; HRADSKÁ, K. – KAMENEČ, I. a kol. 2015. *Slovenská republika 1939 – 1945. Slovensko v 20. storočí*; FIAMO VÁ, M. a kol. 2014. *Kapitoly z dejín Slovenskej republiky 1939 – 1945*.

SYSTÉM JEDNEJ STRANY

V politickej sfére sa realizácia vnúteného „zjednotenia“ slovenskej politickej scény zviezla na porážke, ktorú v súvislosti s Mníchovskou dohodou utrpeli demokratické politické sily v celom Československu. Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá získavala v demokratických voľbách na Slovensku maximálne tretinu hlasov a jej podpora v poslednej dekáde dokonca klesla,² sa s nemeckou podporou³ vyhlásila za jedinú legálnu politickú reprezentantku národa. Dňa 6. októbra 1938 HSLŠ protiústavným spôsobom⁴ vyhlásila „autonómiu“ Slovenska, ktorú síce prezentovala ako prechod správy vecí verejných „do rúk Slovákov“, ale fakticky všetku moc prevzala sama. Svoj názov rozšírila na HSLŠ-SSNJ (Strana slovenskej národnej jednoty).

2 V posledných predvojnových voľbách roku 1935 získala na Slovensku v predvolebnej koalícii so SNS 30,12 %. BARTLOVÁ, A. Hlinkova slovenská ľudová strana. In: LIPTÁK, L. (ed.). 1992. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*; KAMENEC, I. Hlinkova slovenská ľudová strana po októbri 1938. In: Tamže, s. 22; ROGUĽOVÁ, J. 2013. *Slovenská národná strana 1918 – 1938*, s. 297 – 303.

3 Napríklad dňa 19. 9. 1938 o 21:36 píše ministerstvo zahraničia v Berlíne šifrovanú správu svojmu Vyslanectvu v ČSR: Prosim, upovedomte poslanca Kundta [poslanca Sudetonemeckej strany], aby na žiadosť Konráda Henleina kontaktoval ihneď Slovákov [predstavitelov HSLŠ v Prahe] a primal ich, aby predložili požiadavky o autonómii. Podpis. Altenburg. ZAJÍČEK, K. (ed.). 1946. *Československo a Norimberský proces. Hlavní dokumenty norimberského procesu o zločinech nacistů proti Československu*, s. 323; tiež NIŽŇANSKÝ, E. a kol. 2009. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR*, s. 124.

4 Ústavný zákon o autonómii bol prijatý Národným zhromaždením ČSR až 19. novembra 1938 a vydaný v zbierke zákonov 22. novembra 1938.

5 KOČIŠ, A. Slováci v eurupskej súťaži. In: *Slovák*, 26.11.1938, s. 1.

Nové slovenské autonómne sriadenie – ako sme to už v minulých číslach *Slováka* ukázali – poskytuje nám ohromné, temer neobmedzené možnosti. Budeme vo svojom domove absolútnymi pánmi. Zákony si budeme vynášať sami a len pre seba. Ich výkon bude úplne v našich rukách a byrokracia podliehať bude našim rozkazom. Súdnictvo bude naše a nám bude vysluhovať spravodlivosť.

Preto si dobre zapamätajte: Aké budeme mať zákony, akú budeme mať byrokraciu a akých budeme mať sudcov, taká bude aj naša budúcnosť!⁵

Dr. Aladár Kočiš, redaktor *Slováka*

Zvyšné politické strany boli nátlakom donútené splynúť s HSLŠ alebo boli rozpustené. Na etnickom princípe sa tolerovala ešte existencia jednej nemeckej a jednej maďarskej menšinovej strany, pochopiteľne, tiež s vedením ochotným podriaďiť sa záujmom Ríše.

Paradoxne, oficiálny zákaz činnosti postihol nielen strany na politickej ľavici, ale aj politicky blízku

Slovenskú národnú stranu, s ktorou HSLS v roku 1932 spoločne vytvorila autonomistický blok a roku 1935 aj predvolebnú koalíciu. V novembri 1938 výkonný výbor SNS odmietol prijať návrh na zlúčenie s HSLS s odvolaním sa na „množstvo listov a telegramov“ od svojich členov, žiadajúcich zachovanie samostatného pôsobenia, a pokúsil sa pokračovať v samostatnej politike. Dňa 25. novembra 1938, teda deň po publikovaní tohto stanoviska v *Národných novinách*, bola činnosť SNS na príkaz ministra vnútra autonómnej vlády úradne zastavená „v záujme zachovania jednoty v národe, verejného poriadku a bezpečnosti na Slovensku“.⁶

U funkcionárov a na sekretariátoch SNS po celom Slovensku boli nariadené domové prehliadky a konfiškácie straníckych materiálov.⁷ Na stránkach ľudáckej tlače sa rozpútala kampaň proti „národnáriakym rozvratníkom“, skorumpovaným „pražskými grošmi“ a prekážajúcim na ceste k „veľkej idei slovenského sjednotenia, slovenskej budúcnosti“. Jej súčasťou bola i oficiálna správa o plánovanom „konsolidovaní pomerov“ prostredníctvom zriadenia koncentračných táborov.⁸ Argumenty, ktorými sa SNS pokúšala brániť, boli v novinách bielené cenzúrou. Nepomohli ani žaloba na denník *Slovák* za poškodzovanie dobrého mena a odvolanie sa proti zákazu straníckej činnosti.

Po tomto policajno-mediálnom nátlaku bola vedeniu SNS opäť predložená ponuka na zjednotenie. Medzičasom jeden z jej predstaviteľov prijal kreslo ministra pravosúdia (spravodlivosti) a lákavé kariérne ponuky sa počas rokovaní rozšírili na ďalších funkcionárov (napr. sľubované „prevzatie“ straníckych tajomníkov alebo ich „umiestnenie v hospodárskych podnikoch“ a pod.).⁹ Účastníci stretnutia výkonného výboru Slovenskej národnej strany dňa 15. decembra 1938 nakoniec potvrdili jej zlúčenie s vládnu stranou HSLS-SSNJ.

6 SNA, f. Krajský úrad, k. 201, č. 74 163. Citované In: ROGULOVÁ, J. 2013. *Slovenská národná strana 1918–1939*, s. 299.

7 KRAJČOVIČOVÁ, N. Slovenská národná strana. In: LIPTÁK, L. (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860–1989*, s. 108.

8 Biľagovaní! In: *Slovák* č. 270, 26. 11. 1938, s. 3.

9 ROGULOVÁ, J. *Slovenská národná strana 1918–1939*, s. 297–301.

↑ Karol Sidor pri voľbách do Snemu Slovenskej krajiny, 18. 12. 1938. SNA-STK

¹⁰ Vyhláška č. 49/1938 Ú. n. bola publikovaná v sobotu 26. 11. 1938 a kandidátne listiny mali byť predložené najneskôr ďalší deň, v nedeľu. *Úradné noviny* s touto informáciou sa pritom poštou distribuovali až v pondelok, deň po lehote.

¹¹ BAKA I. 2010. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*, s. 24. Príslušníci národnostných menšín volili pre lepšiu kontrolu v oddelených miestnostiach.

Následne po tejto zásadnej „úprave“ politickej scény sa 18. decembra 1938 konali „voľby“ do autonómneho snemu. V skutočnosti v nich však voliči nevolili, ich úlohou bolo len potvrdiť podporu jedinej predloženej kandidátnej listiny, ktorú si zostavili ľudáci. Podat' konkurenčnú kandidátnu listinu nebolo ani technicky možné, lebo informáciu o lehote na podávanie kandidátnych listín zverejnili zámerne neskoro.¹⁰ Hlinkova garda bola vyzvaná strážiť urny a nepozorovane si všímať, či niekto neskúša hlasovať proti, napríklad znehodnotením volebného lístka.¹¹ Rovnaký spôsob „volieb“ bol u nás opäť zavedený v rokoch 1948 až 1989, keď sa takto volila jednotná listina kandidátov odobrených komunistickou stranou.

K prvým zaistencom ilavského koncentračného tábora v roku 1939 patril Jozef Lettrich. Neskorší spoluorganizátor SNP a predseda Demokratickej strany, ktorá vyhrala voľby 1946, emigroval po februári 1948 do Spojených štátov, kde v roku 1955 vydal knihu *Dejiny novodobého Slovenska*. V nej detailne opísal mocenské mechanizmy ľudáckeho štátu, nápadne pripomínajúce v tom čase aktuálne skúsenosti ľudí na vtedajšom komunistickom Slovensku: „Politický život za Slovenského štátu v demokratickom slova zmysle vlastne nejstoval. Slovenská ľudová strana bola jedinou povolenou stranou. Ani to nebola ozajstná strana, ale napodobenina organizácie NSDAP. V nej platil vodcovský princíp. V predsedových rukách sa sústredila všetka moc. Orgány a členstvo strany boli iba poradnými zložkami. Tento systém bol zabezpečený sieťou sekretariátov a stranickou byrokraciou, podriadenou predsedovi a generálnemu tajomníkovi. Dr. Jozef Tiso bol predsedom vlády, od jesene 1939 prezidentom slovenského štátu, predsedom Slovenskej ľudovej strany a najvyšším veliteľom Hlinkovej gardy. Slovenská ľudová strana mala

12 LETTRICH, J. 1992. *Dejiny novodobého Slovenska*, s. 117; Ústavný zákon č. 185 Sl. z. z 21. 7. 1939 o ústave Slovenskej republiky, § 58 ods. 1; Zákon č. 245 Sl. z. z 28. 9. 1939 o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, § 1.

Do prijatia ústavy 21. 7. 1939 bol oficiálnym názvom Slovenský štát, po tomto termíne sa v texte uvádza ako slovenský, s výnimkou citácií.

13 „Na Slovensku pri vzniku slovenského štátu platili v oblasti trestného práva hmotného a procesného tieto hlavné zákony: uhorský trestný zákon z roku 1878, uhorský trestný poriadok z roku 1896, rakúsky vojenský trestný zákon z roku 1855, rakúsky vojenský trestný poriadok z roku 1912 a československý zákon na ochranu republiky z roku 1923 v znení neskorších predpisov. Žiadny z uvedených zákonov nebol koncipovaný s úmyslom likvidovať či dokonca kriminalizovať politickú opozíciu.“ RYCHLÍK, J. Perzekúcia odporcov režimu na Slovensku 1938 – 1945. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (eds.). 2005. *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV.*, s. 123 – 124.

svoje postavenie zabezpečené v ústave a v osobitnom zákone ustanovovala, že sa „slovenský národ zúčastní na štátnej moci prostredníctvom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany“.¹²

Pre celkový obraz dobovej atmosféry je podstatný i fakt, že nielen v medzivojnovom Československu, ale už v Rakúsko-Uhorsku sa politická opozícia považovala za samozrejmu, tradičnú, legálnu a legitímnu súčasť politickej scény.¹³ Preto jej náhla mocenská likvidácia a dokonca kriminalizácia bola pre mnohých občanov jednoducho nepredstaviteľná. Veď aj celé politické slovenské národné hnutie sa od Štúrových čias vyvíjalo ako legálna politická opozícia usilujúca sa vo voľbách o mandáty v uhorskom parlamente.

LIKVIDÁCIA SPOLKOV A KONFIŠKÁCIA ICH MAJETKU

Ďalšou sférou verejného života, ktorá sa stala cieľom násilného „zjednocovania“, bol spolkový život, ktorý v medzivojnovom období na Slovensku zažil búrlivý rozvoj. Pôsobili tu celoštátne telovýchovné organizácie aj spolkové odnože politických strán, fungovalo celé spektrum detských a mládežníckych organizácií, dámske dobročinné spolky, miestne združenia zamerané na osvetu, kultúru či šport. V každej z nich sa okrem hlavného predmetu činnosti občania od malička učili spolupracovať, organizovať sa, presadiť svoje nápady, ale aj slušne navzájom nesúhlasiť. Rozvíjali tu schopnosti potrebné pre život v demokracii a jej zachovanie, budovali slobodné spoločenstvo. Na jeseň 1938 nariadením autonómnej ľudáckej vlády prišli skauti o svoje klubovne a telovýchovná organizácia Sokol o svojpomocne postavené telocvične – sokolovne –, ktoré na dedinách slúžili

→ Živeniarky pri hrobe Anny Jurkovičovej. Zľava Mária Janšáková; prekladateľka, pedagogička a činovníčka Katolíckej jednoty slovenských žien Margita Václavíková-Matulayová; hostiteľka skalkických kultúrnych a agrárnických aktivít, manželka MUDr. Blaha Gizela Blahová a romanistka Jindra Hušková (jej manžel, soc. dem. redaktor K. Hušek, bol v prvom ilavskom transporte), syn Fedor Janšák. SNK-LA

14 Právny rámec na rozpustenie spolkov, obsadenie ich priestorov a štátom riadenú krádež ich vybavenia vytvorili nariadenie vlády Slovenskej krajiny č. 14/1938 Ú. n. z 28. 10. 1938 „o zaistení majetku spolkov, korporácií a základní, ústredie ktorých je mimo Slovenska“, nariadenie Slovenskej vlády č. 15/1938 Ú. n. z toho istého dňa „o rozpustení všetkých tzv. branných organizácií a uznaní Hlinkovej gardy ako jedinej brannej organizácie na území Slovenskej krajiny“, nariadenie č. 70/1938 Ú. n. z 5. 12. 1938 o schválení stanov Hlinkovej gardy, rozpustení telovýchovných spolkov a o majetku týchto spolkov.

15 Vládne nariadenie č. 220 Sl. z. zo dňa 5. 9. 1939 o Hlinkovej garde (v §§ 1-3) stanovovalo, že „každý občan mužského pohlavia, vo veku od 6 do 60 rokov, vynímajúc židov, koná okrem vojenskej povinnosti aj ďalšie služby (prípravu na ne) na ochranu vlasti“ s tým, že slovenská mládež vo veku 6 do 18 rokov sa na ňu pripravuje v Hlinkovej mládeži (HM). Až v reakcii na silnejúci odpor obyvateľstva bolo vládny nariadením s mocou zákona č. 310/1939 Sl. z. o Hlinkovej garde z 21. 12. 1939 povinné členstvo nahradené dobrovoľným.

aj ako príležitostné kiná, kultúrne a prednáškové sály. Úradnými rozhodnutiami sa rušili tradičné robotnícke spevokoly, vysokoškolské aj stredoškolské študentské spolky.¹⁴ Výnimkou boli len spoločenstvá orientované výlučne na náboženskú výchovu, no tie sa museli vzdať všetkej ostatnej činnosti. Spolkové priestory, športové náradie, divadelné fundusy atď. zaberala Hlinkova garda, prípadne ďalšie režimové zložky. A vstup do Hlinkovej gardy bol vyhlásený za povinný pre všetkých Slovákov vo veku od 6 do 60 rokov.¹⁵

Tak ako bude iba jediná politická strana, HSLŠ, rovnako bude iba jediná odborová organizácia, ktorá bude mať slovensko-národný a kresťanský smer.

S predstaviteľmi odborových organizácií, ktoré patrili bývalej agrárnej strane, je už urobená zásadná dohoda, že tieto odborové organizácie zlikvidujú a splynú do našej slovenskej a kresťanskej odborovej organizácie. Zostáva ešte dohodnúť niektoré veci technické a personálne. Rovnako vyjednávajú o likvidácii a splnutí do našej odborovej organizácie predstaviteľa sociálne-demokratických odborových sväzov. (...) Odborové organizácie ostatných smerov už čiastočne zlikvidovali a ostatné zlikvidujú.

Pomery a okolnosti sú také, že kto nezlikviduje, bude zlikvidovaný. Rozdiel je v tom, že kto chce dobrovoľne zlikvidovať, s tým sa vyjednáva a splňujú sa určité želania, kdežto s tým, koho likvidujú, sa nevyjednáva.¹⁶

Rudolf Čavojský, poslanec HSLS, funkcionár
kresťanských odborov

Akciu sprevádzala veľká plagátová kampaň s heslami „Zbratania celého národa“. Tomu, kto by toto povinné „zbratanie“ narušoval snahou akokoľvek pokračovať v nezávislej spolkovej činnosti, hrozila pokuta do 20 000 Kčs alebo až 6-mesačné „uzamknutie“ – väzenie. Agresivita a pažravosť, ktorú pri tom gardisti prejavovali, znechucovala aj tých občanov, ktorí inak autonomistické snahy a celkovo ľudácku politiku dovedty podporovali.

Napríklad časopis slovenských katolíčok *Nová žena* vyzýval svoje členky využiť v nezmyselne vyhrotenej atmosfére všetky možnosti „velkodušnou, smierlivou láskou, odpúšťajúcou privetivosťou odzbrojovať rozpálené, rozvášnené hlavy...“ a modliť sa, lebo „teraz sú všetky právne, historické, politické dôvody slabé na to, aby presvedčaly od vášnivého politického boja rozpálené srdcia“. Prispievateľka Marta Ladecká nenechala nikoho na pochybách, že všetky „horia za svoj národ“, ale konštatovala silné pochybnosti „nad navrhovanou zavádzanou jednotou“, navyše sprevádzanou využitím hrubej sily, „zahrávaním sa na vojakov“ a „panovačným počínaním si pred svetom“. Hoci aj polícia, četníctvo¹⁷ i vojsko bude „naporúdzi vláde pri vykonávaní jej rozkazov“ a za asistencie ozbrojených zložiek sa „azda aj celkom hladko“ zlikviduje (alebo už zlikvidovalo) všetko, čo „nás drobilo a zavedie sa formálne sjednotenie navonok“, zásadné pochybnosti mala o realite pod povrchom: „či poslúchly tú výzvu aj srdcia, duše, ktoré dresurou k ničomu nútiť nemožno?!“¹⁸

16 ČAVOJSKÝ, R. Odborové sjednotenie. In: *Slovák*, 23. 11. 1938, s. 4.

17 Termín četníctvo sa používal až do vydania vyhlášky ministerstva vnútra č. 246 Ú. n. zo dňa 6. 10. 1939 „o novom názve četníctva“, keď bol nahradený slovom „žandárstvo“.

18 LADECKÁ, M. Deň lásky. In: *Nová žena*, 1938, roč. 1, č. 48, s. 3. Číslo je z 27. 11. 1938.

↑ Prelát Tomáš Ružička. Repro. Mesto Žilina, 1998.

V spomienkach evanjelického farára Fedora Ruppeldta aj v memoároch katolíckeho publicistu Jána Gála-Poddumbierskeho sa v tejto súvislosti zachovala zmienka o statočnom postoji žilinského katolíckeho farára Ružičku. Dr. Tomáš Ružička sa ešte ako kaplán v novembri roku 1918 postavil do čela Slovenského národného výboru v Žiline. O miestnych maďarónoch a ich „národných“ prerodoch teda vedel svoje. V medzivojnovom období sa zaslúžil o výstavbu miestneho Katolíckeho domu, o založenie sirotinca, pozvanie saleziánov do mesta a o ďalšie sociálne aktivity. Bol aktívnym činiteľom demokraticky orientovanej Československej strany ľudovej, konkurentky HSLS.¹⁹

Keď ho prišli členovia žilinskej Hlinkovej gardy žiadať o posviacku svojho spolkového domu, dopytoval sa, kedyže si ho postavili. Na odpoveď, že ide o „bývalú Sokolovňu“ reagoval vzdorovito, že on ani jeho kapláni „kradnuté neposväcujú“.²⁰

ZASTRAŠOVANIE A DISKRIMINÁCIA OBČANOV

19 Národní archiv České republiky (NAČR), f. 225, k. 348, a. j. 17. Údaj z roku 1928.

20 GÁL-PODDŮMBIERSKY, J. *Z kalicha utrpenia*, s. 122; RUPPELDT, F. *Denník. Zaistenie*. 5. sept. – 4. dec. 1944, rkp., s. 5–6, v majetku rodiny, kópia vo fonde Fedor Ruppeldt, Slovenská národná knižnica (SNK).

21 ZAVACKÁ, M. Nová žena so starou prachovkou. Prejav občianskeho zdoru na stránkach časopisu Katolíckej jednoty žien v 1939 a 1940. In: DUDEKOVÁ, G. a kol. 2011. *Na ceste k modernej žene*, s. 389–394.

Nielen verejný, ale i súkromný život sa mal v záujme vytvorenia ideálnej spoločnosti prísnejšie zregulovať. V zime 1938–1939 sa napríklad v sneme vážne diskutovalo o návrhu zakázať dievčatám vysokoškolské štúdiá. Aby sa oň ani nepokúšali, mal sa im pre istotu zabrániť aj prístup k maturite. V proteste sa vtedy spojili vzdelané Slovenky naprieč politickým spektrom – veď by to znamenalo, že dcéry by nemohli dosiahnuť ani také vzdelanie, aké už bežne mali ich mamy.²¹

Štát vážne zasiahol i do ústavne garantovanej slobody vyznania. Obetou novej politiky sa stali nielen tí občania, ktorých vyňal spod ochrany právneho poriadku na

základe ich židovského pôvodu, čím umožnil ich ďalšie prenasledovanie.²² Už na jeseň 1938 na základe príkazu Jozefa Tisa, vtedajšieho predsedu vlády, prebehli deportácie vyše 7500 ľudí na arbitrážne územia, ktoré mali pripadnúť Maďarsku. V núdzových prístreškoch zostali celé týždne. Ešte 6. decembra 1938 napísal o inšpekcii v jednom z nich okresný náčelník: „... asi 250 osôb obojeho pohlavia a rôzneho veku. Sú medzi nimi mnohí veľmi starí a fyzicky zošlí ľudia a malé deti /viacerí kojenci/ a všetci sú vo veľmi úbohom stave pre nedostatok výživy, prístrešia a pre absolútny nedostatok hygieny.“²³

V prostredí proklamovaného kresťanského štátu bolo takmer nemožné udržať si zamestnanie, aj vtedy, ak sa občan nehlásil k jednej z veľkých cirkví. S ateistami, teda „neznabohmi“, sa taktiež nerátalo.

22 Vládné nariadenie č. 63 Sl. z. z 18. 4. 1939 „o vymedzení pojmu žida“.

23 NIŽŇANSKÝ, E. 2001. *Holokaust na Slovensku: obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939): dokumenty*, s. 34 – 35.

24 Z reči šéfa úradu propagandy Karola Murgaša z 31. 10. 1940 na Branisku. In: *Stráž. Orgán vodcov, vodkýň a spolupracovníkov HM*. 1940/41, č. 3 – 4, s. 81.

25 RIES, V. Treba urobiť poriadok aj s náboženskými sektami. In: *Slovák*, 10. 6. 1939, s. 2.

Nestrpíme medzi sebou ani pohanov, ani ateistov, lebo tak nás učili naši otcovia, že človek, ktorý neverí v Boha, neverí v nič, teda ani vo víťazstvo slovenského národného socializmu.²⁴

Karol Murgaš, šéf Úradu propagandy

Medzi náboženskými spoločnosťami a cirkvami oficiálne uznanými štátom na jednej strane a ostatnými spoločenstvami na strane druhej už nebol rozdiel len v nároku na štátny príspevok. Rozbiehala sa kampaň za ich vytlačenie z verejného života.²⁵ V auguste 1940 minister vnútra Alexander Mach zakázal činnosť adventistom a v septembri zákaz rozšíril na všetky „schôdzky na miestach verejných i súkromných“, ktorých cieľom by bolo „prejaviť náboženské cítenie alebo konať náboženské obrady“ iným spôsobom než v uznaných cirkvách a spoločnostiach. Neuposlušnosť vyhlášky sa mohlo trestať pokutou do 5000 Ks a dvojtýždenným väzením. „Z dôvodov štátnopolitických“ bolo naopak už